

STAGES IN THE DEVELOPMENT OF SIMPLIFIED CRIMINAL PROCEEDINGS

Botaev Murod Jumanshikovich

Professor, Department of Criminalistics and Forensic Examinations, Law Enforcement Academy; Doctor of Philosophy (PhD) in Law; Professor

Article history:	Abstract:
Received: 11 th April 2026 Accepted: 10 th May 2026	The article examines the emergence and historical development of simplified criminal proceedings through historical and comparative legal analysis. It compares Anglo-American, continental European, and Soviet legal experience and identifies the stages of this institution's development in Uzbekistan. It explores the features of plea agreements, reconciliation, and abbreviated pretrial proceedings. It substantiates the need to preserve the right to defence, voluntary consent, judicial oversight, and fundamental evidentiary requirements when simplifying criminal procedures.
Keywords: simplified criminal proceedings, differentiation of procedural forms, historical development, pretrial proceedings, plea agreement, reconciliation, inquiry, procedural safeguards, judicial oversight, digitalization	

СОДДАЛАШТИРИЛГАН ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ ИШ ЮРИТИШНИНГ РИВОЖЛАНИШ БОСҚИЧЛАРИ

Ботаев Мурод Джуманшикович¹

Аннотация. Мақолада соддалаштирилган жиноят-процессуал иш юритишнинг шаклланиши ва тарихий ривожланиши тарихий-ҳуқуқий ҳамда қиёсий-ҳуқуқий таҳлил асосида ўрганилган. Англо-америка, континентал Европа ва совет ҳуқуқи тажрибаси қиёсланиб, Ўзбекистонда мазкур институтнинг ривожланиш босқичлари аниқланган. Айбга иқрорлик тўғрисидаги келишув, ярашув ва қисқартирилган судга қадар иш юритишнинг хусусиятлари ёритилган. Жиноят-процессуал тартиб-таомилларни соддалаштиришда ҳимоя ҳуқуқи, розиликнинг ихтиёрийлиги, суд назорати ва исботлашнинг асосий талабларини сақлаш зарурлиги асосланган.

Калит сўзлар: Соддалаштирилган жиноят-процессуал иш юритиш, процессуал шаклларнинг дифференциацияси, тарихий ривожланиш, судга қадар иш юритиш, айбга иқрорлик тўғрисидаги келишув, ярашув, суриштирув, процессуал қафолатлар, суд назорати, рақамлаштириш.

Аннотация. В статье на основе историко-правового и сравнительно-правового анализа исследуются становление и историческое развитие упрощённого уголовного судопроизводства. Сопоставляется англо-американский, континентально-европейский и советский правовой опыт, определяются этапы развития данного института в Узбекистане. Раскрываются особенности соглашения о признании вины, примирения и сокращённого досудебного производства. Обосновывается необходимость сохранения права на защиту, добровольности согласия, судебного контроля и основных требований к доказыванию при упрощении уголовно-процессуальных процедур.

Ключевые слова: упрощённое уголовное судопроизводство, дифференциация процессуальных форм, историческое развитие, досудебное производство, соглашение о признании вины, примирение, дознание, процессуальные гарантии, судебный контроль, цифровизация.

Жиноят процессида соддалаштирилган тартибда иш юритиш замонавий қонунчиликнинг тасодифий маҳсули эмас. Балки унинг шаклланиши жиноятларни тергов қилиш ва судда қўрилишига

давлатнинг муносабатининг ўзгариши, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг институционал ривожланиши, оммавий ва диспозитив асосларнинг қўпайиши, далиллар назарияси ҳамда инсон

¹ Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академияси Криминалистика ва суд экспертизалари кафедраси профессори, юридик фанлар бўйича фалсафа доктори, профессор

ҳуқуқлари ва эркинликларини таъминлаш билан боғлиқ бўлган халқаро стандартларнинг ўзгариши натижаси ўлароқ, узоқ тарихий жараён натижасидир. Жиноят-процессуал ҳуқуқида жиноят-процессуал иш юритиш жараёнини тарихий ёндашув асосида таҳлил қилиш соддалаштиришнинг қайси элементлари процессуал самарадорликка хизмат қилганини, қайси ҳолатларда эса шахс ҳуқуқларининг асоссиз чекланишига айланганини аниқлаш имконини беради.

Жиноят процесси тарихининг дастлабки даврларида умумий ва махсус тартиб ўртасидаги фарқ ҳозирги маънодаги илмий дифференциацияга асосланмаган. Қадимги ҳуқуқ тизимларида иш юритиш кўпинча қилмишнинг тури, жабрланувчининг ижтимоий мақоми, айбланувчининг тан олиши ёки низонинг хусусий тарзда ҳал этилишига қараб фарқланган. Жумладан, Рим ҳуқуқида айрим ҳуқуқбузарликлар хусусий даъво асосида, бошқалари эса оммавий айблов тартибида кўрилган. Айбни тан олиш ва низони келишув асосида тугатиш айрим ҳолларда тўлиқ исботлаш жараёнига эҳтиёжни камайтирган. Бироқ бу тартиблар замонавий соддалаштирилган иш юритишга хос ҳимоя қафолатлари ва суд назорати тизимига эга бўлмаган².

Ўрта аср инквизицион процессида тартибнинг тезлиги кўпинча айбланувчи ҳуқуқлари ҳисобидан таъминланган. Айбни тан олиш "далиллар маликаси" сифатида баҳоланиб, уни олиш учун мажбурлов усулларида фойдаланилган. Мазкур тарихий тажриба замонавий соддалаштирилган иш юритиш учун муҳим огоҳлантириш беради. Иш юритув жараёнида айбни тан олиш жараёни қисқартириши мумкин, аммо у ихтиёрий, ишончли ва бошқа далиллар билан тасдиқланган бўлмаса, адолатни таъминламайди. Шу боис соддалаштириш тарихи фақат жиноят-процессуал жараёни қисқартириш тарихи эмас, балки тан олишнинг ҳақиқийлигини текшириш ва давлат мажбурловини чеклаш қафолатлари ривожланиши тарихи сифатида баҳолаш мақсадга мувофиқдир.

XVIII–XIX асрлардаги буржуа-демократик ислохотлар жараёнида жиноят ишларини юритиш қонунийлик, ошкоралик, тортишув ва ҳимоя ҳуқуқи асосида қайта шакллантирилди. Иш юритишнинг тартиби мустаҳкамлангани сари барча ишларга бир хил ҳажмдаги мураккаб жараёни қўллашнинг

амалий қийинчиликлари байдо бўла бошлади. Натижада ижтимоий хавфи катта бўлмаган, далиллари исботлаш учун етарли бўлган ёки айбланувчи ва жабрланувчи низолашмайдиган ишлар учун жадаллаштирилган ёки соддалаштирилган тартиблар пайдо бўла бошлади. Бу босқичда соддалаштиришнинг асосий ғояси умумий тартибни инкор этиш эмас, балки унинг асосий қафолатларини сақлаган ҳолда иш хусусиятига мос жараёнларни тегишли восита танлаш орқали амалга оширишдан иборат бўлди.

Англо-саксон ҳуқуқ тизимида соддалаштирилган иш юритишнинг ривожланиши айбни тан олиш ва кейинчалик "plea bargaining" институти билан боғлиқ. А.В. Алшулернинг тарихий тадқиқотида кўра, англо-америка судлари узоқ вақт давомида айбни тан олишни рағбатлантирмаган, аксинча, оғир жиноят ишларида суд муҳокамасини ўтказишга интилишган³. XIX аср охири ва XX аср бошларида аҳолининг кўп қисми шаҳарларга кўчиб ўтиши, жиноят ишлари сонининг кескин ўсишига олиб келди. Бу эса ўз навбатида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан айбга иқдорлик тўғрисида келишув институтининг жорий этилишига ва амалиётда кенг қўлланилишига шароит яратди. Уэсли Ортманнинг такидлаишча "plea bargaining" институтининг АҚШда жиноят ишларини юритишда одатий институтга айланишини 1920 йиллардаги танқидий муносабат, 1930 йиллардаги ҳуқуқий реализм ва 1950-1960 йиллардаги суд ҳамда доктрина томонидан қабул қилиниши босқичларига ажратади⁴.

АҚШда айбни тан олишга асосланган тартибнинг оммалашиши ишларни тез ҳал этиш ва ишларни кўриб чиқиш учун куч ва воситаларни тежаш имконини берди. Бироқ тарихда айблов ҳажми ёки жазо тайинлаш билан боғлиқ ҳолатларда ҳамда ҳимоя имкониятларининг тенг эмаслиги, қамоқда сақлашнинг қарорга таъсири ва ҳақиқатни тўлиқ аниқлашдан воз кечиш эҳтимоли унинг хавфли тарафларини ҳам кўрсатади. Замонавий ёндашувда суд айбни тан олиш ихтиёрий ва фактларга асосланганлигини текшириши, шахс эса ҳуқуқий оқибатларни тушуниши лозим. АҚШ Адлия вазирлигининг расмий ахборотида айбланувчи очиқ судда қилмишни содир этганини тан олиши ва жазо тайинлаш ваколати судьяга тегишли экани кўрсатилган⁵. Бу эволюция келишув прокурор ва айбланувчининг хусусий битими эмас, суд

² https://droitromain.univ-grenoble-alpes.fr/Anglica/D48_Scott.htm?utm_source

³ Alschuler A.W. Plea Bargaining and Its History // Columbia Law Review. 1979. Vol. 79. No. 1. P. 1–43.

⁴ Ortman W. When Plea Bargaining Became Normal // Boston University Law Review. 2020. Vol. 100. P. 1435–1508.

⁵ U.S. Department of Justice. Plea Bargaining. URL: <https://www.justice.gov/usao/justice-101/pleabargaining>.

назоратидаги процессуал институт бўлиши кераклигини англатади.

Континентал Европа ҳуқуқида соддалаштириш бошқа йўл билан ривожланган. Германияда "Strafbefehl" — суднинг жазо буйруғи институти ёзма материаллар асосида, асосан ижтимоий хавфи катта бўлмаган жиноятлар бўйича тўлиқ оғзаки муҳокамасиз қарор қабул қилиш имконини беради. Германия Жиноят-процессуал кодексининг 407–412-параграфлари ушбу тартибнинг асослари, санкциялар доираси ва эътироз билдириш механизмини белгилайди⁶. Айбланувчи белгиланган муддатда эътироз билдирса, иш умумий суд муҳокамасига ўтади. Демак, соддалаштиришнинг қонунийлиги шахснинг умумий тартибни талаб қилиш ҳуқуқи билан кафолатланади.

Германия модели тарихий жиҳатдан "буйруқсимон" иш юриштининг ривожланган шакли бўлиб, унда прокурор ташаббуси, суд қарори ва айбланувчининг эътироз ҳуқуқи ўзаро мувозанатланган. Унинг асосий хусусияти шундаки, ишни соддалаштирилган тартибда ҳал этиш суд ҳокимиятидан ташқарида қолмайди. Бу жиҳат замонавий соддалаштирилган иш юритиш учун умумий стандарт сифатида баҳоланиши мумкин бўлиб, унда жараён қисқартирилса ҳам, якуний қарорнинг мустақил субъект томонидан текширилиши ва уни умумий тартибда қайта кўриб чиқиш имконияти сақланиб қолганлиги муҳим аҳамият касб этади.

Франция ва бошқа континентал ҳуқуқ тизимларида ҳам жиноят "Буйруқсимон" иш юритиш тартиби, прокурор таклифига асосланган муқобил чоралар, айбни тан олишга боғлиқ соддалаштирилган иш юритиш тартиблари босқичма-босқич шаклланган. Континентал модел англо-саксон келишувидан фарқли равишда қонунда белгиланган жараён, санкция чегараси ва суд назоратига кўпроқ таянади. Бироқ сўнгги ўн йилликларда икки ҳуқуқ оиласи ўртасида яқинлашув кузатишмоқда. Жумладан, англо-саксон тизимида суд назорати кучайган бўлса, континентал тизимда тарафлар келишувига асосланган институтлар тобора кенгайиб бормоқда.

Тарихда Марказий Осиё ҳудудида мавжуд бўлган Россия империяси ва ундан кейинги совет ҳуқуқи мамлакатимизнинг жиноят-процессуал

институтлар ривожига бевосита таъсир кўрсатган. 1864 йилги Суд уставлари умумий суд муҳокамаси билан бир қаторда кам аҳамиятли ишлар учун соддароқ тартибларни назарда тутган. "Тинчлик судьялари" институти, хусусий айблов ишлари ва айрим қисқартирилган жараёнлар ишнинг хусусиятига қараб процессуал шаклни фарқлашга хизмат қилган. Бироқ ушбу даврдаги дифференциация ягона назарий концепция сифатида эмас балки, судлар ваколати ва жиноят турлари бўйича амалий тақсимот тарзида намоён бўлган.

Совет иттифоқи жиноят процессида дастлаб процессуал шаклнинг ягоналиги устувор ғоя сифатида қаралган бўлиб, ягона қонунийликни таъминлаш ва тергов фаолиятини марказлаштириш мақсадида барча ишлар учун умумий тартибнинг аҳамияти кучайтирилган. Шу билан бирга, амалиётда "баённома" шаклидаги судга қадар иш юритиув, суриштирув, хусусий айблов ишлари ва вояга етмаганларга оид махсус тартиблар мавжуд жорий этилган. Бу эса ўз навбатида, гарчи доктринада соддалаштирилган шаклда иш юриштининг мақбуллиги юзасидан баҳслар давом этган бўлсада, қонунчиликда дифференциация элементлари сақланганлигини англатади.

XX асрнинг 60–80-йилларида процессуал шаклни дифференциациялаш масаласи мустақил илмий муаммога айланди. М.С. Строгович, М.Л. Якуб, В.П. Нажимов, П.С. Элькинд ва бошқа олимлар ягона процессуал шакл, махсус тартиблар ва кафолатлар нисбати ҳақида фикр билдирдилар. Жумладан, М.Л. Якуб процессуал шакл муайян иш тоифасининг хусусиятларига мувофиқ қурилгандагина ўз вазифасини бажаришини асослаган бўлса⁷, Ю.К. Якимович ва унинг илмий мактаби вакиллари жиноят процессини турли иш юритишлар тизими сифатида ўрганиб, дифференциацияни йўналиш ва процессуал мураккаблик мезонлари асосида таснифлаш лозимлигини эътироф этишган⁸.

Совет иттифоқи даврида "Баённома" шаклидаги судга қадар иш юритиш ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва далиллари аниқ жиноятлар бўйича материалларни қисқа муддатда судга юбориш воситаси бўлган. У тўлиқ дастлабки терговга нисбатан камроқ ҳаракат ва ҳужжатларни талаб қилган. Ю.К. Якимович бу шаклнинг амалий

⁶ German Code of Criminal Procedure (StPO), Sections 407–412. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html.

⁷ Якуб М.Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. Москва: Юридическая литература, 1981.

⁸ Якимович Ю.К. Понятие, назначение, дифференциация уголовного процесса. Принципы уголовного судопроизводства. Томск: Издательство Томского университета, 2015.

самарадорлигини қайд этиб, унинг бекор қилиниши сабаблари етарли даражада асосланмаганини таъкидлайди⁹. Бироқ мазкур институтга ретроспектив баҳо беришда ўша даврдаги ҳимоя ҳуқуқи ва суд назорати стандартлари ҳозирги талаблардан фарқ қилганини ҳисобга олиш лозим бўлади.

1990 йиллардан кейин мустақилликка эришган кўплаб давлатлар жиноят процессини ислоҳ қилишнинг икки қарама-қарши тенденциясини юзага келтирди. Бир томондан, суд назорати, адвокат иштироки ва далиллар мақбуллигига оид кафолатлар кучайтирилди. Иккинчи томондан, эса жиноят ишлари сони ва давлат органлари юқламаси қисқартирилган суриштирув, айбни тан олиш келишуви ҳамда ярашув институтларини ривожлантиришни талаб қилди. Натижада соддалаштириш инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш билан бир вақтда амалга оширилиши лозим бўлган ҳуқуқий сиёсат йўналишига айланди.

Юқорида келтирилган фикрлардан келиб чиқиб, мамлакатимизда соддалаштирилган жиноят-процессуал иш юритишнинг ривожини бир нечта шартли босқичга ажратиш мумкин. Биринчи босқич — анъанавий ва одат ҳуқуқи таъсирида низоларни мураса, зарарни қоплаш ва жамоа воситачилиги орқали ҳал этиш даври. Бу институтлар замонавий жиноят процесси билан айнан бир хил бўлмаса-да, низони тикловчи ёндашув ва тарафлар иродасини инобатга олиш ғоясининг тарихий илдизларини кўрсатади.

Иккинчи босқич — Россия империяси ва совет қонунчилиги амал қилган давр. Бу даврда ҳудудда умумимперия ва иттифоқ жиноят-процессуал моделлари татбиқ этилди. Суриштирув, хусусий айблов, “баённома” тартиби ва жиноят процесси иштирокчиларига оид процедуралар шаклланди. Процессуал шаклнинг ягоналиги расман устувор бўлса-да, амалда фарқланган иш юритишлар бардавом ривожланди.

Учинчи босқич — мустақил Ўзбекистоннинг 1994 йилги Жиноят-процессуал кодекси қабул қилиниши билан боғлиқ. Кодекс миллий жиноят суд ишларини юритишнинг яхлит тизимини яратди. Дастлабки таҳрирда совет процессуал анъаналарининг айрим элементлари сақланган бўлса-да, мустақил давлатнинг конституциявий

принциплари, инсон ҳуқуқлари ва суд ҳокимиятига оид янги ёндашувлар учун ҳуқуқий асос яратилди¹⁰.

Тўртинчи босқич — 2001 йилдан бошланган либераллаштириш жараёни билан узвий боғлиқ бўлиб, мазкур даврда жиноий жазоларни либераллаштиришга оид қонунчилик ислохотлари ярашув институтининг кенгайиши, зарарни қоплаш ва тарафлар мурасига ҳуқуқий аҳамият бериш билан тавсифланади. Ярашув институтининг жиноятга давлатнинг фақат жазоловчи муносабатидан тикловчи ва компенсацион ёндашувга ўтиш белгиси бўлди. У жиноят-процессуал муносабатни тўлиқ суд муҳокамаси ва жазо тайинлашсиз тугатиш имконини бергани учун дифференциациянинг муҳим кўриниши ҳисобланади.

Бешинчи босқич — ишни судга қадар юритиш шаклларини институционал қайта қуриш даври. Бу даврда 2017 йилда суриштирув институти такомиллаштирилиши муносабати билан ЖПКга терговга қадар текширувни амалга оширувчи органлар, суриштирув ва дастлабки тергов ўртасидаги фарқларни аниқлаштирувчи нормалар киритилди. ЖПКнинг 320² ва 320³-моддалари ишни судга қадар юритишнинг таркибини ҳамда жиноят ишини тергов қилиш суриштирув ёки дастлабки тергов шаклида амалга оширилишини белгилади¹¹. Бу ислохот миллий қонунчиликда судга қадар иш юритишни мураккаблик даражасига кўра фарқлашни кучайтирди.

Олтинчи босқич келишув ва рақамлаштириш элементларининг ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, 2021 йилда айбга иқдорлик тўғрисида келишув институти жорий этилиши жиноят-процессуал низони тарафлар позицияси ва айбланувчининг ҳамкорлиги асосида соддалаштирилган тартибда ҳал этиш имкониятини кенгайтди. Бу институт англо-саксон ҳуқуқ оиласидаги “plea bargaining” моделининг механик кўчирмаси эмас, бали у миллий қонунчиликда прокурор, ҳимоячи ва суд иштироки билан чекланган тартибда амал қилади. Шу билан бирга, электрон жиноят иши, рақамли далиллар, масофавий процессуал ҳаракатлар ва ахборот тизимлари соддалаштиришнинг янги технологик босқичини шакллантирмоқда.

Ўзбекистондаги ривожланиш босқичлари соддалаштиришнинг уч асосий манбасини

⁹ Якимович Ю.К. Дифференциация уголовного судопроизводства: проблемы и перспективы // Вестник Удмуртского университета. 2013. Вып. 2. С. 203–208.

¹⁰ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. URL: <https://lex.uz/docs/111460>.

¹¹ Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 6 сентябрдаги ЎРҚ-442-сон Қонуни “Суриштирув институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”. URL: <https://lex.uz/docs/3328284>.

кўрсатади. Биринчисида, инсонпарварлаштириш ва зарарни қоплаш, ярашув ва жиноят ишларини кўрибни мақбуллаштириш. Иккинчисида, ташкилий самарадорлик, яъни ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва фактик жиҳатдан мураккаб бўлмаган ишлар учун ортиқча ҳаракатларни камайтириш. Учинчисида эса, рақамлаштириш ва процессуал коммуникацияни тезлаштириш билан боғлиқ. Ушбу манбалар ягона концепция асосида уйғунлаштирилмаса, айрим институтлар парчаланган ҳолда ривожланиши мумкин. Бу эса ўз навбатида мавжуд механизмларнинг лозим даражада ишламаслигига ёки умуман самарасиз қолиб кетишига олиб келиши мумкин.

Тарихий таҳлил соддалаштирилган иш юритиш эволюциясида бир нечта барқарор қонуниятни аниқлаш имконини беради. Биринчидан, соддалаштириш одатда иш юкласи ва ресурслар чекланган шароитда пайдо бўлади, аммо унинг қонунийлиги ташкилий эҳтиёж билангина асосланмайди. Иккинчидан, айбни тан олиш ва тарафлар келишуви иш юритишни соддалаштиришнинг энг кўп учрайдиган шарт бўлган, бироқ тарихда айбни мажбурий тан олиш ҳолатлари мавжудлиги сабаб мазкур шартлар кучли кафолатларни талаб қилади. Учинчидан, соддалаштирилган қарор устидан умумий тартибда эътироз билдириш ёки уни судда текшириш имконияти институтнинг адолатлилигини таъминлайди. Тўртинчидан, соддалаштириш ривожидоим умумий процессуал шакл билан боғлиқ бўлиб қолади. Умумий тартибда асосий модель сифатида сақланиб қолмаса, ниманинг қисқартирилгани ва қайси кафолатлар сақланиши кераклигини аниқлаш имконсиз бўлиб қолади. Бешинчидан, ахборот технологияларнинг тараққиёти соддалаштиришнинг янги имкониятларини беради, аммо электрон шаклнинг ўзи мустақил соддалаштирилган иш юритишни англатмайди. Рақамли технологиялар умумий ёки махсус иш юритишнинг тезлиги ва шаффофлигини ошириши мумкин деб ҳисобласак мақсадга мувофиқ бўлади.

Юқорида келтирилган фикрларни умумлаштирилган ҳолда соддалаштирилган жиноят-процессуал иш юритишнинг тарихий ривожини қуйидаги умумлаштирилган даврларга ажратиш таклиф этилади:

1) процессуал шаклларнинг унсurlари ёки элементлари фарқланган қадимги ва ўрта аср даври;

2) умумий суд тартиби ва қонуний кафолатлар шаклланган XVIII–XIX асрлар;

3) оммавий жиноят адлияси шароитида тезлаштирилган, буйруқ ва келишув тартиблари институционаллашган XIX аср охири — XX аср;

4) инсон ҳуқуқлари стандартлари асосида соддалаштириш чегаралари қайта белгиланган XX аср иккинчи ярми;

5) келишув, тикловчи адолат ва рақамли технологиялар уйғунлашган замонавий босқич.

Мамакатимиз ҳудудидаги жиноят-процессуал муносабатларда соддалаштиришни эса:

1) анъанавий мурса ва тикловчи муносабатлар даври;

2) империя ва совет процессуал моделлари даври;

3) 1994 йилги ЖПК асосида мустақил миллий тизимнинг шаклланиши;

4) 2001 йилдан либераллаштириш ва ярашув институтларининг кенгайиши;

5) 2017 йилдан ишни судга қадар юритиш шаклларининг қайта дифференциация қилиниши;

6) 2021 йилдан келишув ва рақамли иш юритиш элементларининг ривожланиши босқичларини ажратиш мумкин.

Тарихий моделларни қиёслаш соддалаштиришнинг уч институционал наъмуналарини ажратиш имконини беради. Биринчи моделда, айбни тан олиш ёки тарафлар келишувига асосланган тартиб назарда тутилади. Унда иш юритишнинг қисқариши айбланувчининг иродаси ва айблов томони билан келишилган шартларга боғлиқ бўлади. Иккинчи моделда эса, суд буйруғи ёки ёзма материаллар асосида қарор қабул қилиш тартибига устуворлик берилади. Унда тарафлар ўртасидаги музокара эмас, ишнинг кам аҳамиятлилиги ва далилларнинг аниқлиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади. Учинчи моделда, соддалаштирилган суриштирув ёки “баённома” шаклидаги судга қадар иш юритиш тартиби назарда тутилган бўлиб, унда тергов фаолияти ҳажми ва якуний ҳужжатлар соддалаштирилади. Замонавий миллий тизим ушбу моделни ижобий жиҳатларини уйғунлаштириши, бироқ уларни аралаштириб юбормаслик, исботлаш жараёнининг мазмунини йўқотиб қўймаслик талаб этилади.

Ҳар бир модел бир-биридан кафолатлар билан ҳам фарқ қилади. Келишув моделида розиликнинг ихтиёрийлиги, ҳимоячи иштироки ва келишув оқибатларини тушуниш биринчи ўринда туради. Буйруқ моделида қарорни олган шахснинг унга эътироз билдириб, тўлиқ суд муҳокамасини талаб қилиш ҳуқуқи асосий кафолат ҳисобланади. Қисқартирилган суриштирувда эса далиллар минимал стандарти, процессуал ҳаракатларнинг қайд этилиши ва иш мураккаблашганда умумий тергов тартибига ўтиш механизми муҳим. Демак, тарихий шаклларнинг ташқи тезкорлиги эмас, уларга мос назорат ва ҳимоя механизмлари қабул қилиниши керак.

Тарихий ривожнинг яна бир натижаси сифатида соддалаштирилган тартибда иш юртишининг одатий жиноят ишларини юртишдан алоҳида ривожланиб ўзига ҳос хусусиятларга эга бўлганлигидир. Бу жараёнда оддий ишларни қисқа ва кам харажатли тартибда ҳал этиш мураккаб ишларга кўпроқ ресурс ажратиш имконини берса, иккинчи томондан, махсус тартиб амалда асосий тартибга айлансада, қонун чиқарувчи унинг кафолатларини "истисно" этувчи ҳолатларни эътиборсиз қолдирмаслиги шарт. Соддалаштирилган тартибда иш юритиш билан бир қаторда жиноят ишларини юритиш билан боғлиқ статистик маълумотлар, жиноят процесси иштирокчиларининг ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, исботлаш жараёнининг сифатини баҳолаш механизмлари ҳам ҳамонан тарда ривожланиши лозим.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаш лозимки, тарихий ривожланиш соддалаштиришни процессуал кафолатларга зид ҳодиса сифатида эмас, уларнинг мақбул ҳажмини иш хусусиятига мослаштириш воситаси сифатида кўрсатади. Бироқ ҳар бир янги соддалаштирилган шакл тарихда кузатилган хатоларнинг такрорланмаслигини таъминлайдиган ҳуқуқий механизмларга эга бўлиб, исботлашнинг асосий мазмунини йўқотиб қўймаслиги шарт.

Фойдаланилган МАНБАЛАР

1. Alschuler A.W. Plea Bargaining and Its History // Columbia Law Review. 1979. Vol. 79. No. 1. P. 1–43.
2. Ortman W. When Plea Bargaining Became Normal // Boston University Law Review. 2020. Vol. 100. P. 1435–1508.
3. U.S. Department of Justice. Plea Bargaining. URL: <https://www.justice.gov/usao/justice-101/pleabargaining>.
4. German Code of Criminal Procedure (StPO), Sections 407–412. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stpo/englisch_stpo.html.
5. Якуб М.Л. Процессуальная форма в советском уголовном судопроизводстве. Москва: Юридическая литература, 1981.
6. Якимович Ю.К. Понятие, назначение, дифференциация уголовного процесса. Принципы уголовного судопроизводства. Томск: Издательство Томского университета, 2015.
7. Якимович Ю.К. Дифференциация уголовного судопроизводства: проблемы

и перспективы // Вестник Удмуртского университета. 2013. Вып. 2. С. 203–208.

8. Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-процессуал кодекси. URL: <https://lex.uz/docs/111460>.
9. Ўзбекистон Республикасининг 2017 йил 6 сентябрдаги ЎРҚ-442-сон Қонуни «Суриштирув институти такомиллаштирилиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида». URL: <https://lex.uz/docs/3328284>.